

ЗАЩО Е НЕГАТИВНО ОТНОШЕНИЕТО КЪМ ТОДОР ПАВЛОВ?

Димитър ДИМИТРОВ

WHY IS THE ATTITUDE TOWARDS TODOR PAVLOV NEGATIVE?

Dimitar DIMITROV

Relying on archival materials the article attempts at providing an answer to the question why Todor Pavlov as philosopher is predominantly negatively assessed. The need to revisit and revise the imposed today interpretative schemata is pointed out.

Keywords: biology, Lysenko, dogmatism, revisionism

В моето общуване с колеги няма случай, в който да са казани добри думи за Т. Павлов. Най-неутралното, което съм чувал е, че той е противоречива фигура в нашията философска история през ХХ век. В повечето случаи класификациите са в негативния спектър. Само единици и то философи от неговия кръг се опитват да ни “разказват” за него в положителен аспект. Това е преди всичко Александър Атанасов. В наскоро издадените “Избрани съчинения” на П. Русев също така се казват благи слова (П. Русев. 2008. Избрани философски произведения. Т. X). Самият аз съм написал немалко за ранната му гносеологическа концепция като я класифицирам като презентационистка образна теория, защото основните мотиви в нея идват от руския философ Н. Лоски. Дори и самият Лоски твърди това в своята “История на руската философия”. Ето защо за мен водещ принцип е: за да се навлезе във философските разбирания на Т. Павлов и по-

специално да се разберат постановките на неговата “Теория на отражението”, трябва да се премине през философската концепция на Н. Лоски (Д. Цацов. 2005. Източноевропейска философска школа. Презентационизмът в Русия и България). Именно поради това “марксизмът” на Т. Павлов е много специфичен. Той в никакъв случай не повтаря Сталинския вариант на марксизъм. В това отношение Т. Павлов обаче остава неразбран, защото все още доминира схващането например за неговите епистемологични идеи като елементарен репрезентационизъм. Като цяло много голямо е неразбирането сред малкото изследователи, които пишат за философските идеи на Т. Павлов. Това според мен се дължи най-общо на недостатъчно диференцирания подход към това творчество. Именно политико-идеологическият и социално-психологически образ на българският марксист хвърля сянка и върху философския му релеф.

За мен бе необяснима тази дистанция между официалния образ на Т. Павлов като създател на “Теория на отражението”, цяла школа в българската философия и т.н. и наличието на такъв негативизъм. Дори наскоро разговарях с колега, който го нарече “всякакъвец”, защото първите му издания на “Теория на отражението” от 30-те години са нормални философски изследвания, но в по-късните е “бъканано“ с цитати от Сталин, а през 50-те години с възхвали на Хрущов, Живков и т.н.

През септември 2009 г. А. Кьосев публикува в “Либерален преглед” голяма студия “Истинският наследник”, в която определя Т. Павлов като “философът-сталинист, литературен критик, диалектически гръмовец, регент-културна институция” (www.librev.com). Преди години А. Бласко се опита да защити тезата за сталинизма на Т. Павлов, но в областта на философията. Опитвах се да му покажа, че с “голямата баданарка” не може да се правят прецизни анализи, като изтъгнах редица аргументи (Д. Цацов. Източноевропейска философска школа. Презентационизмът в България и Русия. 2005). Според мен идеологизираната оптика пропуска детайлите. При по-внимателен поглед ще се забележат много нюанси. Вярно е, че темата за отражение бе доминираща във философската ни литература до 70-те години, но със смъртта на Т. Павлов тя заглъхна. Но толкова безплодна ли е била тази идея? Нима видните частнонаучни учени от различни страни, които говориха на различни форуми за евристичността

на тази идея, са измисляли само за да се харесат? Ако Т. Павлов е “класически сталинист” как да си обясним обвинението в предговора към руското издание на “Теория на отражението”, че той недостатъчно ясно разбира новия етап в развитието на марксизма, допуска грешки като говори за общочовешки ценности, не прилага класово-партийния подход и др. Явно нещо не се харесва на съветските философи и те не “забравят” неортодоксалния подход на Т. Павлов към редица философски проблеми. Поради тази причина през 1952 г. в сп. “Философска мисъл” е публикувана статията на И. С. Нарски, И. Н. Новински, М. И. Сидоров “Философското списание на народно-демократична България” (бр. 1–2). Ето няколко по-дълги цитати, за да проличи по-релефно позицията на Т. Павлов и гледната точка на неговите критици. Съветските философи оценяват статията на Т. Павлов “Нова атака на проф. Д. Михалчев срещу теорията на отражението” от 1947 г. така: “Статията обаче е построена само върху фона на разрешаването на общи гносеологически въпроси, тя е лишена от политическа заостреност и страда от лъжеакадемизъм. Статията има за цел да защити материалистическия монизъм, диалектико-материалистическата теория на познанието от нападките на разпалялия се идеалист. Но това съвсем не е достатъчно. Другарят Жданов изискваше от марксистко-ленинския философски фронт да бъде действително фронт на “войнстващи философи, въоръжени до съвършенство с марксистката теория, водещи разгърнато настъпление срещу враждебната идеология. Не трябва да се отбраняваме, а решително да нападаме извратената империалистическа идеология... Но статията не трябваше да се печата в нейния предишен беззъб вид, без необходимите допълнения на автора. Трябваше да се поставят по новому редица въпроси и да се подложат на боева, партийна критика реакционните течения във философията... Отбелязаният недостатък в провеждането на принципа на партийността е свойствен и на редица други статии...” (с. 31). Тук между другото се отбелязват като пример рецензии на А. Поликаров (като беззъба се оценява и статията му “Хипотезата на Кант-Лаплас като основа на съвременните космогонични възгледи”) и съветските философи обобщават: “Статиите, написани в пасивно-съзерцателен дух, не могат действително да служат на работническата класа в България като оръдие в борбата срещу реакцията в областта на идеологията” (с. 32). Но обвини-

ненията на съветските философи против Т. Павлов набират острота и звучат като заповед за “разстрел”: “Т. Павлов би трябвало да си направи сериозна самокритика по редица въпроси. На неговите работи е свойствен обективистичен академизъм, уклон към абстрактно-гносеологически анализ, който сам по себе си не може да разкрие класовите корени и конкретно-историческата, социално-политическата роля на разглежданите теории и концепции. Често Т. Павлов и по форма, и по същество е в плен на хегелианския начин на мислене (напомняне на симпатиите на Т. Павлов към Деборинската школа, т.е. към т.нар. меншествущ идеализъм – Д. Ц.), задоволява се с чисто словестно разрешаване на поставения въпрос. Тези недостатъци се срещат например в книгата на Т. Павлов “Теория на отражението”. Не са редки у Т. Павлов абстрактните разсъждения за “общочовешката култура”, които наливат вода в мелницата на космополитизма” (с. 34). Съветските философи продължават в същата тоналност: “Малко внимание се отделя на теоретичното обобщение на въпросите на новата, пролетарската демокрация. Както посочва Г. Димитров на Петия конгрес на БКП, академикът Тодор Павлов, който е редактор на списанието, е допуснал грешка, виждайки възможност за някакво несъответствие между диктатурата на пролетариата и ... условията на съблюдаване демократическата законност в страната. Т. Павлов забрави, че именно диктатурата на пролетариата означава строго съблюдаване на дълбоко справедливата и истинско демократичната пролетарска законност. ... Прави впечатление, че в списанието не е подложено на никаква критика погрешното изказване на неговия главен редактор на Петия конгрес на БКП, без да говорим за това, че самият Т. Павлов отминава мълчаливо своите грешки, макар да е очевидно, че Т. Павлов изхожда в своето изказване, всъщност, от абстрактното разбиране на “законността” (с. 36). И отново същият наиздателен тон: “Авторът на отговора на въпроса за пътя към социализма (подпис Т. П-в) вместо да запознае читателите с разработките на тези въпроси в гениалните произведения на Ленин и Сталин, с работите на Г. Димитров, (които очевидно не са гениални според авторите на статията – б. м. Д. Ц.) се ограничава само с абстрактно посочване на това, че пътят към социализма цялостно е начертан от Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин (с.119). Авторът премълчава новия

принос, внесен от Ленин и Сталин в теорията за строителството на социализма” (с. 38).

В тези обвинения ясно личи официалната съветска линия във философията по това време, т.е. сталинското, и линията на Т. Павлов, която очевидно се различава. Подобни обвинения в контекста на времето на Студената война имат очевидно много сериозни последици. Не е случайно, че Т. Павлов взема мерки и напомня в един от следващите броеве на “Философска мисъл” за своя теоретичен път и принос за развитието на диалектическия материализъм и “борбата” му против “буржоазната реакционна” философия. Вероятно в ситуацията около тази статия има много “битови” подробности, които се отнасят до личностните конфликти, борбата за надмощия на философския “фронт”, защото не може да има съмнение, че тримата съветски философи са получили от България достатъчна “философска” информация, за да изградят своята статия. Тези подробности ще научим от архива на Т. Павлов и от спомените на философите от по-възрастното поколение. По-важното е, че след тази статия стилистиката на списанието се променя за разлика от първите си годишнини. Преди тази статия, в първи брой на “Философска мисъл”, Т. Павлов обявява списанието само като орган на марксистко-ленинската научна идеология с основна цел да обяснява от тази гледна точка обществените процеси, които се извършват у нас и в други страни, без да се имплицират каквито и да било намеци за “преодоляване”, “разгромяване” и т.н. на немарксистките философски направления. След критиката Т. Павлов много старателно се стреми да списва сп. “Философска мисъл” според указанията на “другаря Жданов”, организира дискусиата за труда на Д. Михалчев “Формалната логика и нейното материалистическо обосноваване”. Изобщо до смъртта на Сталин Т. Павлов полага доста усилия, за да намали “вредното влияние” на статията на тримата съветски философи. След смъртта на Сталин позициите на Т. Павлов се засилват и той започва да доминира във философията, науката и дори в културата у нас, особено за периода 60-те и 70-те години на ХХ век. Вероятно това е времето, през което той натрупва такава “практика”, която не се оценява положително. Това е времето, когато философът Т. Павлов е “изместен” от идеолога Т. Павлов; това е времето, когато симпатиите към него намаляват, за да се достигне до днешната тотална забрава.

Когато работих в архива на акад. Ирибаджаков намерих изложение до Т. Живков, в което според мен се дава отговор на въпроса защо не обичат Т. Павлов? В него Ирибаджаков описва ситуацията на философският “фронт” през 60-те години и ролята на Т. Павлов в него. Части от това изложение и още една архивна единица публикувам с любезното разрешение на Иванка и Коста Ирибаджакови, за което им благодаря. Един от параграфите от това изложение е озаглавен “За безпринципността на другаря Тодор Павлов”. В него се казва следното: “Че Т. Павлов има зад гърба си едно голямо философско дело, това е безспорно. Аз нямам намерение да давам цялостна оценка на неговото дело, толкоз повече, че за положителните страни и заслугите му твърде много е говорено и писано. Искам да се спра върху безпринципността, която Т. Павлов проявява както във философията и науката, така и в отношенията си към кадрите на нашия философски фронт. Аз няма да се ровя в далечната теоретическа дейност на Т. Павлов. Ще се спра на един най-пресен случай – на неговото отношение към Лисенко. Тодор Павлов е известен като един от най-ревностните защитници на Лисенко и на неговите погрешни философски и частнонаучни възгледи. Той имаше напълно nihilистическо отношение към т.нар. “класическа генетика”. Воюваше яростно против всеки опит за критика на Лисенко, служеше си и си служи със същите методи, с които си служеше и Лисенко. Не е случаен фактът, че докато през 1964 г. съветската философска и научна общественост разкриваше и критикуваше погрешните възгледи и практика на Лисенко и на неговите привърженици, нашата “философска мисъл” поместваше с благословията на Т. Павлов статии в защита на Лисенко. Едва през 1965 г. Т. Павлов, след като разбра, че позицията му е неудържима, избра една хитра тактика. Сякаш ни лук ял, ни лук мирисал, той постепенно започна да критикува Лисенко за неговите порочни методи, както и за някои негови възгледи и същевременно продължава да омаловажава и да защитава погрешни лисенковски схващания. Аз не бих се учудил, ако след време Т. Павлов се представи като човек, който отдавна е “виждал” и “критикувал” погрешните схващания на Лисенко, стига да няма някой да му напомня действителните факти. Критерий за отношението на Т. Павлов към научните кадри е “принципът”, ако това може да се нарече принцип, на “личната преданост”. Даден човек може да прави

принципни грешки в своята научна дейност, може да плагиатствува и да върши какви ли не други безобразия, може да е просто бездарен като научен работник, стига да ласкае и превъзнася Т. Павлов, да не му противоречи и да не го критикува – такъв човек може да разчита на неговата солидна подкрепа и да направи “научна кариера”. И обратно, може даден човек да е талантлив като научен работник, или поне да има значителни способности, да е написал сериозни философски трудове, но ако се осмели да му противоречи и да го критикува – такъв човек Т. Павлов може в земята да го затрие. За да не съм голословен ще приведа някои фрапиращи примери за безпринципността на Т. Павлов.

1. Струва ми се, че беше в началото на 1961 г. Състоя се национална теоретична конференция, посветена на борбата против буржоазната философия и социология. Между основните докладчици бяхме аз и Поликаров. Тогава между Т. Павлов и Поликаров съществуваха “добри” отношения. При откриването на конференцията Т. Павлов заяви, че всички доклади са много хубави. Но когато чух доклада на Поликаров, забелязах, че той защитаваше някои концепции, които никак не съдействуваха за борбата против буржоазната философия. Той издигаше някои “нови” принципи, които бяха толкова погрешни, че днес Т. Павлов не би се поколебал да ги нарече направо “ревизионистически”. Аз обърнах внимание на Поликаров, че въпросните негови концепции са погрешни, казах и на Т. Павлов и настоях да се вземе ясно отношение към тях. Т. Павлов се мъчеше да омаловажи грешките на Поликаров, но в края на краищата направи някои критически бележки на Поликаров. Материалите от конференцията бяха публикувани. Своята критика на Поликаров Т. Павлов не публикува. Нещо повече. С разрешението на др. М. Григоров, аз публикувах в “Ново време” статия, в която критикувах въпросните погрешни схващания на Поликаров. В статията си не нарекох Поликаров “ревизионист”, не исках да се правят за него политически изводи и да се вземат административни мерки. Просто критикувах концепциите му като погрешни. Тази моя публична критика на Поликаров разгневи наново Т. Павлов. Той говореше наляво и надясно, че Ирибаджаков и редакцията на “Ново време” са си поставили за цел да “унищожават” кадрите.....

Но мина време. Поликаров, къде с основание, къде без основание, започна да критикува Годор Павлов и идилията между тях изчезна. За Т. Павлов Поликаров започна да става от лош по-лош. Същевременно между мене и Т. Павлов нямаше никакви остри спречквания. Дискусиата във връзка с Лисенко отдавна бе прекратена и той започна да ме хвали, в очите ми говореше, че един ден само той ще ме предложи за директор на Философския институт и т.н., когато се обсъждаха кандидатурите за Димитровските награди, той упорито защитаваше моята кандидатура против тази на Поликаров. Но излезе моята статия, в която макар и анонимно, изразих несъгласието си с Т. Павлов по въпроса за дискусиите и изведнъж станах “ревизионист”, байрактар на “нездравите елементи” и “какъв ти философ”. Изведнъж Т. Павлов заявява, че моите философски работи нямали никаква стойност. Такова е отношението на Т. Павлов към всички. Който го ласкае и го подкрепя, който не го критикува – той е добър, който го критикува – по “дяволите”. Това е неговият “принцип”. Т. Павлов живее със самочувствието, че един е Аллах и неговият пророк е той – Т. Павлов – велик, непогрешим и непостижим. Той гледа на марксистката философия като на свой монопол и смята, че нему принадлежи и трябва да принадлежи последната дума по това кое е истина и кое е неистина, кое е дискуссионно и кое не е. Но достатъчно е да си припомним какви дълбоки метаморфози са претърпели неговите схващания и за теория на относителността, и за езикознанието, и за павловското учение за висшата нервна дейност, и за кибернетиката, и за биологията, и за историческия материализъм и социологията и много други, колко пъти се е мятал от една крайност в друга, с каква категоричност е утвърждавал като “непогрешими” възгледи, от които сам той се е отказвал, колко пъти е жертвувал научната истина заради политическата конюнктура и личния си престиж, за да не вярваме в неговата непогрешимост. Разбира се, никой от нас не е безгрешен и напълно допустимо е именно където много е сътворено да има и не малко грешки. Не е допустимо обаче такава претенция за непогрешимост, каквато проявява др. Т. Павлов. Сам Т. Павлов едва ли вярва в своята непогрешимост, но иска на всяка цена да минава за непогрешим. Затова той прави всичко, за да прикрива грешките си и да се представя като човек, който винаги стои на гребена на вълните. 1. За това свидетелствува неговият страх от свободните дискусии с другите наши

философи-марксисти. Той иска да критикува и да поучава всички, но прави всичко, което е по силите му за да запуши устата на всеки, който се опита да му възрази или недай бог, да разкрие някакви негови грешки. Ако той вярваше в своята непогрешимост не би се борил така яростно, за да запушва устата на своите опоненти. 2. За това свидетелствува неговата пословична несамокритичност и самохвалство. Няма що-годе образован човек в нашата страна, който да не знае, че Т. Павлов бе един от най-ревностните защитници на Лисенко, че той и досега къде открито, къде прикрито продължава да защитава погрешните схващания и практика на Лисенко. Съветски философи като Митин, Константинов, Платонов и други си правят открита самокритика, че са допуснали грешка като са защитавали погрешни схващания на Лисенко. Тодор Павлов, както посочих, избра друга тактика. Не без въздействието на съветските другари, които го съветват да не упорства в защитата на погрешните схващания на Лисенко и за неговите порочни методи. За своите грешки обаче и за своите отговорности не отронва нито дума. Напротив, и в този случай той се мъчи да се представи като непогрешим съдник и наставник. Какво пагубно влияние оказва това поведение на Т. Павлов върху възпитанието на по-младите философски кадри ни показва статията на Г. Гиргинов за дискусиите в биологията, отпечатани в кн. 3 на сп. "Философска мисъл" от тази година. В тази статия Гиргинов сипе огън и жупел срещу порочните методи и погрешните възгледи на Лисенко. Забравил е обаче да каже някои "дребни" неща: че той самият е защитавал и провеждал същите тези методи и възгледи. Заел позата на невинна девица, Гиргинов се възмушава, че даже през 1964 г. "Философска мисъл" печатила статии в защита на Лисенко. Е добре, Г. Гиргинов минава за човек, който уж се занимава с философските проблеми на биологията. Където беше той досега, какви позиции отстояваше и срещу какви се бореше? когато през 1959 и 1960 г. се дискутирало по тези въпроси във "Философска мисъл" той правеше уверения на Т. Павлов, че ще излезе против Ирибаджиков в защита на Т. Павлов и на Лисенко, но не излезе. Затова пък през 1962 г. под негово редакторство излезе книгата на Ас. Кътов "Въпросът за източника на органическата еволюция в светлината на диалектическия материализъм", която е една от най-ярките прояви на войнстващият догматизъм в нашата философска литература и

една от най-горещите защиты на Лисенко. В кн. 8 на сп. “Октябрь” от 1965 г. съветският философ Платонов написа статията “Догмы старые и догмы новые”, в която критикува Б. М. Кедров, че последният в миналото е защищавал и развивал погрешните възгледи на Лисенко, а сега го критикува без да си прави каквато и да било самокритика за предишните си писания. Макар че Кедров критикува погрешните възгледи на Лисенко повече от 7-8 години насам, Платонов е прав, когато посочва, че Кедров проявява липса на научна добросъвестност и морал. Какво да кажем обаче за Т. Павлов и още повече за Г. Гиргинов, които до последния момент защитаваха Лисенко и сега изведнъж започват да го критикуват и да го съдят без да отронят нито една думица в порядък на самокритика? Нима има в това някакъв морал? Но всичко това още не е най-лошото. Най-лошото е, че е почти невъзможно за когото и да било от нашите философски работници да излезе публично, както е направил Платонов, и да каже на другари като Т. Павлов и Г. Гиргинов: “Стойте! Какво правите? Това не е достойно!” Преди два месеца бях написал статията “Крушението на догмите на Лисенко и на неговата школа”. Редакцията на сп. “Младеж” отдавна ми искаше някаква статия и аз им предложих тази. Но малко по-късно я изтеглих от редакцията. Защо? Първо, защото тъкмо по това време дискусията в “Ново време” бе прекратена. Привържениците на Т. Павлов усилено говореха, че тази дискусия имала за цел да дискредитира Т. Павлов и затова била спряна. При това положение аз прецених, че ако моята статия излезе някъде в печата, това би било още един “аргумент” за тях, че “Ново време” си е поставило специалната задача да дискредитира Т. Павлов. Второ, по това време Г. Гиргинов е изнасял някаква лекция пред работници от Държавна сигурност, в която между другото казал, че в редакцията на сп. “Младеж” работели хора, които провеждали погрешна линия и че самата ДС трябвало да се заеме с тях. Работници от ДС възразили на Гиргинов, че те познават редакторите на “Младеж” като добри комунисти и че ако допускат някакви грешки, те трябва да бъдат критикувани за това, а не да бъдат предоставяне на ДС. Именно тези две обстоятелства ме принудиха да изтегля моята критическа статия за Лисенко и за лисенковските възгледи на Т. Павлов и да дам друга. Побоях се, че ако моята статия излезеше в “Младеж”, тогава Гиргинов навярно отново би поискал от ДС да се занимае с редакцията на

“Младеж”. И така, заради личния авторитет на Т. Павлов трябваше да млъкна в 1960 г., когато Лисенко заемаше монополно положение в науката, трябва да млъча и сега, когато монополът на Лисенко повече не съществува, когато неговите погрешни възгледи са предмет на основателна критика в съветския научен и философски печат. А Т. Павлов и другите привърженици на Лисенко у нас бяха свободни да пишат каквото си искат и в 1960 г., свободни са и в 1965 г. Техният монопол не престава. Аз мисля, че каквито и да са съображенията за съществуването на това положение, то не допринася за развитието на нашата наука и философия. Съвременната биология се намира пред прага на една нова и дълбока революция, за която настойчиво се говори в Съветския съюз и в другите социалистически страни. В Съветския съюз се прави генерална преоценка на всички философски и частнонаучни “ценности”, създадени от школата на Лисенко, които стояха като бараж пред тази революция, а др. Т. Павлов прави всичко, което е по силите му, за да запази този бараж. Струва ми се, че за нас като марксисти не е и не може да бъде безразлично дали нашата философска и научна мисъл ще се развива в крак с времето или ще се влачи в опашката на събитията, полагайки отчаяни усилия да спаси остарелите и неудържими догми на Лисенко. Не е ли ясно, че хора като Т. Павлов, които до не много отдавна отричаха кибернетиката като “лъженаука” на империалистическата буржоазия, днес по същия начин отричат класическата генетика, новите направления в биологията и с това компрометират нашата марксистка философия?... Не мога да кажа за Т. Павлов, но неговите привърженици разпространиха твърдението, че в моята статия за дискусиите съм поддържал уж гледището, че в нашата критика не трябвало да си служим със съответни епитети за квалифициране на съответни възгледи, грешки и т.н. и ако са ревизионистични, да ги наричаме ревизионистични, ако са буржоазни, да ги наричаме буржоазни. Такова нещо в моята статия няма и подобно гледище нито защитавам, нито съм защищавал. Напротив, аз стоя на становището, че нещата трябва да се назовават с имената им, все едно за кого се отнасят. Още през 1960 г. в статията си “Нужна е повече логика и още нещо...”, в която полемизирам с др. Т. Павлов аз писах: “Силата на всяка научна или философска критика произтича не от гръмките фрази и от силните епитети, а от силата на аргументацията, върху която тя е изградена. А критиката

на др. Павлов срещу моето изказване се характеризира с това, че тя изобилствува с много гръмки и надути фрази, но ѝ липсва главното – научна и философска аргументация...” В моето изказване и в сегашната си статия аз се стремя... да вземам научните факти такива, каквито са те в действителност, и да ги наричам със собствените им имена.” (сп. ФМ, с. 64). Същата тази статия аз завърших с думите: “В науката и във философията спорните въпроси се решават единствено с факти, с аргументи, а всичко останало е от лукавия.” (Пак там, с. 80). Това е разбирането, от което съм се ръководил и се ръководя. То изисква догматизмът да бъде наречен догматизъм, буржоазната идеология или влияние – буржоазна идеология и влияние, ревизионизмът – ревизионизъм. Затова в дискусиата си с др. Павлов през 1960 г. аз нарекох неговите схващания по философските въпроси на биологията “сектантско-догматически”. когато пък полемизирах с Кирил Делев по проблемите на буржоазната философия в статията си “С Ленин или със Сартр?” писах: “Сред нашата философска интелигенция има някои другари, които желаят на всяка цена да бляснат с някаква необикновена, новаторска мисъл. Те отричат даже основни положение на марксистката философия и същевременно се представят за хора, призвани да учат другите на марксизъм, да “развиват” и да “обогатяват” марксизма. Такъв род “новаторства” представляват особен интерес както за онези неуравновесени, безпринципни дребнобуржоазни интелектуалци, които са готови да възприемат всяка идея, стига тя да е “модна”, да се отличават от “общоприетото”, така и за противниците на марксизма. И това не е случайно. Нещастие то на тези набедени новатори на марксизма е в това, че те не са разбрали и не са усвоили често пъти дори най-елементарните истини на марксизма, а онова, което ни предлагат като “новаторско” и “необикновено”, ако не е плод на тяхното невежество, се оказва най-обикновени и най-реакционни баналности, навеяни от буржоазната литература, от буржоазната и ревизионистичната критика на марксизма.” (ФМ, кн. 6, 1962 г., с. 125). В статията си за дискусиите аз не се обявявам против това, нещата да се наричат със собствените им имена, а против произволното и безотговорно прилагане на епитети, против подмяната на научната аргументация с политически и идеологически епитети и главно – против отнемане възможността на онзи, за когото се дават някакви квалификации, да отговори на своите кри-

тици и ако неоснователно е обвинен в нещо, да може да докаже това. Т. Павлов и неговите привърженици разбират тези неща по-иначе. Те смятат, че трябва да са свободни да лепят на своите опоненти каквито си искат епитети: “ревизионист”, “субективен идеалист”, “капитулант пред буржоазната идеология”, “какъв ти философ”... и даже “хулиган”. Но когато стигне работата до това, да се даде някаква квалификация на техните грешки и отстъпления от принципите на марксизма – тогава не са допустими никакви други епитети, освен епитета “творчески марксист”. Тодор Павлов и неговите привърженици мислят, че всичко това е признак на сила от тяхна страна. Но те се лъжат. Тежко на онзи, който притежава монополно положение в науката, а сам изостава от науката и от живота. Колко години Лисенко заемаше монополно положение в науката? Колко прекрасни учени бяха унищожени или похабени? Колко жертви бяха принесени пред капището на личния авторитет на Лисенко? Но в края на краищата животът и научната истина взеха своето, а мнимият авторитет на Лисенко се пръсна като сапунен мехур. Sic transit Gloria mundi. Казано е, че историята е учителка на народите, но хората като Т. Павлов не искат да се учат от нея, защото са свикнали само да поучават другите и смятат, че и историята трябва да се учи от тях.

.....Така или иначе, Т. Павлов е голям авторитет в нашия научен и философски живот, признат и у нас и вън от нас. Със своя авторитет той би могъл, при правилно отношение към научните проблеми и към научните кадри, да сплоти като в един юмрук всичко способно и творческо на нашия философски фронт. В такъв случай нашата философска наука би имала къде по-големи успехи. Той наистина би могъл в такъв случай да остави своя, павловска школа, която да е гордост и за името му, и за партията ни, и за страната ни.

За съжаление обаче не е така. Той отблъсна от себе си и противопостави на себе си почти всичко способно и творческо сред нашите философски работници, отблъсна даже онези, които са израли като философи под неговото крило. Аз не зная, не го ли гризе съвестта му когато се оглежда в своите най-близки и “най-предани” ласкатели? Не вижда ли той какви “творчески” философи-марксиста са те? Какво са създали и какво могат да създадат? Та той не е човек, който да не разбира какво ще рече да правиш философско творчество, как може да го правиш и с какви хора можеш да го правиш. Но изглежда

себелюбието му е толкова голямо, че помрачава у него здравия марксистки разум. Аз мисля, че отношенията, които Т. Павлов си е създал с голяма част от нашите философски работници е едно нещастие за нашия философски живот и една трагедия в неговия личен живот. Философската мисъл в нашата страна не може да се развива от само себе си. Хората са, които я развиват. А могат да я развиват хора способни, талантливи, ерудирани. Ние не разполагаме с много такива хора. Затова пък колкото ги имаме трябва грижливо да се отнасяме към тях. Ние трябва да воюваме за всеки талантлив и способен човек – да му помагаме с принципна критика когато греши, като му докажем грешката в свободна дискусия, а не като го наругаем и му отнемем възможността да пише или прилагаме различни други дискриминации към него.....”

Следващият параграф от изложението на Н. Ирибаджаков до Т. Живков е със заглавието “ За какво фактически мечтаят Т. Павлов и неговите привърженици”:

“За Т. Павлов и неговите привърженици съществува една единствена опасност и един единствен противник – буржоазната идеология и ревизионизмът. Спор не може да има, че ние трябва да проявяваме постоянно бдителност и непримиримост към всякакви прояви на буржоазната и ревизионистическата идеология в нашите редове. Толкоз повече, че в писанията и изказванията на някои наши философски работници това влияние се проявява в една или друга форма, в една или друга степен. Някои от тези прояви и аз съм критикувал и у Поликаров, и у К. Делев, и у Д. Спасов.

Колкото и неприятно да е, аз мисля, че едни или други наши философски работници не са застраховани от подобни влияния и прояви и в бъдеще. Въпросът е как и от какви позиции може най-успешно да се борим срещу подобни влияния и прояви, така че да се помага своевременно поне на най-способните измежду нашите философски работници да преодоляват погрешните си схващания по едни или други въпроси.

Борбата може да се води по два начина. Първо, от позициите на творческия марксизъм-ленинизъм, в условията на свободни творчески дискусии, при които чуждите влияния и погрешните схващания се преодоляват със силата на марксистката логика, на научната аргументация, по пътя на творческата разработка на новите проб-

леми, поставени от развитието на науката и на общественото-историческата практика. В такава обстановка грешките и отстъпленията могат да бъдат откривани и преодолявани още в началото им, преди да са се задълбочили. Второ, от позициите на догматизма, по пътя на “запушването на устата” и на “разгромването”, по пътя на защитата и повтарянето на старите истини и пренебрегването на новите проблеми и постижения на науката и философията.

Вторият начин не води до нищо добро. Той не само не съдейства за преодоляването на погрешните схващания, на влиянието на буржоазната идеология, но води до тяхното задълбочаване. Затова борбата против влиянието на буржоазната идеология предполага безпощадна борба и против догматизма. За др. Т. Павлов обаче и за неговите привърженици е неприятно да слушат да се говори за догматизъм. За тях догматизмът или не съществува, или го търсят у философи, да речем като Добрин Спасов, но в никакъв случай и у себе си. Техните концепции за ревизионизъм и догматизъм много ми напомнят съответните китайски концепции. Засега те само остро реагират срещу всяка критика на догматизма и на култа към личността. Задоволяват се да говорят и да пишат, че догматизмът не е никаква опасност, че той си е марксизъм и догматиците са си наши хора. Задоволяват се да говорят и да пишат, че догматизмът не е никаква опасност, че той си е марксизъм и догматиците са си наши хора. Злорадо си разказват цинични вицове за Хрушчов и Мао Цзедун. Правят изказвания, че с китайците на всяка цена трябвало да се разберем, защото ако се надигнали срещу СССР нито един съветски войник нямало да остане и др. п.

Засега те се задоволяват да търсят ревизионизъм където трябва и където не трябва, но все пак спазват някакво благоприличие, като най-много, което си позволяват, е да нарекат хора като Ирибаджаков “ревизионисти”.

Аз съм убеден обаче, че при подходящи условия, те не биха се поколебали да разширят кръга на “ревизионистите” и да допълнят своя речник и с такива понятия като да речем “ревизионизмът на Хрушчов и на неговите наследници”. Не се съмнявам, че ако това им се отдаде, тогава те не биха се задоволили само с изказвания за “разгонването” на редакцията на “Ново време” и с опити за разбиването на нейното единство.

За такова време мечтаят Т. Павлов и неговите привърженици. Това е моето убеждение. Аз съвсем не съм склонен да подценявам нито влиянието на буржоазната идеология и ревизионизма, нито влиянието и проявите на догматизма, но смятам, че най-сигурния път за успешната борба против тях е пътят посочен от Ленин – свободната борба на мненията, принципната критика от марксистко-ленински позиции.

13 юни 1966 г. София

Н. Ирибаджаков”

Н. Ирибаджаков достатъчно ясно посочва мястото, стила и значението на Т. Павлов в конкретната социално-политическа и идеологико-философска ситуация у нас през 60-те години. В още едни спомен от него се дават допълнителни характеристики на Т. Павлов. Той е от 1 септември 1966 г. и е озглавен “Забраната на книгата ми”:

“Два дни преди да замина за Евиан , т.е. на 1 септември 1966 г. ме извика М. Григоров. Искаше да ми предаде нареждане за книгата ми „Крушението на догмите”, Васил Михайлов написал изложение, че възразявал срещу критиката, която правя на Т. Павлов, че искам да представим книгата в ЦК, но аз съм я изтеглил и съм я представил в „Наука и изкуство”.

М. Григоров ми съобщи, че той, др. Т. Живков, Ж. Живков, Н. Папазов се събрали по този повод и разисквали по моята книга. Решили, че книгата не бива да излиза, защото Т. Павлов бил голям авторитет и неговия авторитет не бива да се руши. Попита ме какво ще правя с книгата. Казах му, че ще я захвърля под миндера, или ако я преработвам, ще издадя всички български имена. Отвърна ми внимание, че това няма да е правилно, защото всеки ще се запита: защо цитирам съветски и западни автори, а наши не цитирам.

Попитах го, какво друго мога да направя. Той ми каза, че ако книгата сега не излезе, може да излезе след 2-3 години. Препоръча ми да съм изтъкнал изрично заслугите на Т. Павлов и след това внимателно да разкритикувам някои негови схващания, но трябва да му дам да прегледа книгата, т.е. местата където критикувам Т. Павлов и след това ще видим какво ще правим. Разговорът ни бе много дълъг – стана ми ясно, че не се разрешава критика на Т. Павлов. Когато се върнах от Евиан, Гр. Векилов ми каза, че Г. Гиргинов му казал, че др. Т. Живков заявил пред някакво съвещание, че имало хора, които

искали да унищожат Т. Павлов, но “ние няма да позволим той да бъде критикуван нито приживе, нито след смъртта му”.

Излезе моята статия „Биология и класова борба в „Народна култура”. Отзивите на редица хора бяха добри. Харесва им доказателствената сила и умерения тон. На 28 септември (сряда) бях при М. Григоров. Информирах го за конгреса в Евиан. Не прояви особен интерес. Бързаше. Накрая отвори дума за статията ми в „Народна култура”. Преценката му бе: „Тази статия не биваше да излиза. Работа ли е на главния редактор на „Ново време” да се занимава с тези въпроси. Това ли е най-важното. Не съм критикувал западни автори. Отричал съм партийността в биологията. Понеже нямало български имена, а съм критикувал Лисенко и лисенковци получавало се, че критикувам съветските учени. Казах му, че Лисенко и лисенковци не са съветската наука, че има лисенковци и в България, че това не е само съветски въпрос, че и ние може и трябва да се изказваме. Не се съгласяваше с мен. Съветските другари му казали, че те не отричат Лисенко, а аз съм го отричал. Казах му, че провеждам линията на Ленин, която не е линията на лисенковци. Каза ми, че фактически съм критикувал Т. Павлов, критикувал съм догматизма. Това той не иска. Каза ми, че и на мене можело да се зададе въпроса: къде съм бил по-рано, когато Лисенко е господствал? Защо съм го критикувал сега? Казах му, че съм го критикувал не от сега, но още в 1959 г. в дискусиата с Т. Павлов. Той знае много добре. Пак заговори за книгата ми. Ако излизала не бивало така. Пак му повторих, че никакви имена не съм споменавал, че критикувам възгледи. Той ми отвърна, че критикувам Т. Павлов, воювам против догматизма. Неговата теза бе: не бива да се занимавам с проблемите на биологията. Това не е моя работа. Не бива да критикувам поименно, не бива да критикувам и анонимно „лисенковци”, защото се получавало, че критикувам съветските другари. Изводът е един: изобщо не бива да критикувам лисенковци. Това не е разрешено. Това бе съвсем ясно. Очевидно пак съм си навлякъл гнева на ръководството. Хубаво не ме чака. На лисенковци обаче всичко е разрешено. Те могат да развиват възгледите си, да критикуват поименно. На тях всичко е разрешено. Ние сме в неравноправно положение. Едните са в привилегировано положение, другите са абсолютно безправни и беззащитни. Това е положението. “

В казаното от Н. Ирибаджаков има много смислови нива и аспекти (вероятно и силни лични мотиви), но ако нещата се цен-трират, около първоначално поставения въпрос, то отговорът е: – негативите Т. Павлов натрупва, защото, ако използвам определенията на А. Кьосев, той става човек-институция в областта на философията и изобщо на обществените и хуманитарни науки, т.е. един център, който задава нормите, хоризонта на ценности, насоките на търсе-нията като за това използва своя властови ресурс предимно за натиск, а не за диалог. Това ражда негативизма в неговите съвременници. И вероятно именно това “изтласква” изследователския интерес на не-говото творчество и то започва да тъне в забрава, което според мен е незаслужено. Но случаят е пример за това как практическия разум доминира над теоретичния, моралността над познанието. Като си спомням каква буря от дебати предизвика книгата на В. Фариас за Хайдегер (V. Farias. Heidegger und der Nationalsozialismus. Mit einem Vorwort von Juergen Habermas. S. Fischer. Frankfurt am Main. 1987), когато немски и френски философи намериха в самите философи на Хайдегер националсоциалистическото и според мен смесиха ни-вата и аспектите на “визиране” като пренесоха негативните опреде-ления, валидни за националсоциализма, към философските идеи на Хайдегер, то какво да се каже за “нашенец” Т. Павлов, при който неговата идеологико-политическа роля и персонални особености замъгляват или поне деформират и неговия философски образ. На-кратко – нужен е много по-“тънък” изследователски инструмента-риум за постигането на реалистична реконструкция. Едрите класи-фикации като тоталитарно философстване, сталинизъм и т.н. пропус-кат детайлите, които задават истинската релефност и многообразие. Очевидна е нуждата от ревизия на доминиращите интерпретационни схематизми.